

Ղարաբաղի ադրբեջանցու սեսակե

Թաբիբ Յուսեյնով

**Թաբիբ Յուսեյնովն աշխատում է
Բաբվի Միջազգային
հանրադատական ինստիտուտում:
Նա Կենտրոնական եվրոպական
համալսարանի ժողովրդավար
մասնակցել է Լեռնային
Ղարաբաղին առնչվող մի շարք
երկխոսությունների և գիտական
հանդիպումների:**

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման բանակցությունները շարունակվում են ավելի քան մեկ տասնամյակ՝ փաստորեն, առանց որևէ շեշտադրված առաջընթացի: Դառնալով «ոչ լուրջ խաղաղություն» սաղսկալի իրավիճակի լուրջագրություն, թե՛ Հայաստանը, թե՛ Ադրբեջանը, ինչպես նաև Ղարաբաղի հայ իշխանությունները հաջողությամբ հարմարվել են «սղատեմք՝ տեսնենք» մոտեցմանը: Ղարաբաղի ադրբեջանցիները դուրս են մնում այս շարքից, քանի որ հանդիսանում են ձևավորված սոցիալական և քաղաքական ամենաակնհայտ զոհերը: Նրանցից շատերի կարծիքով սոցիալական և քաղաքական կյանքը և իրենց անհատիկը՝ օր-օրի գրկելով ամենիջակամորեն իրենց առնչվող որոշումների կայացման գործընթացի վրա ազդելու հնարավորություններից և նվազեցնելով հայրենիք վերադառնալու հավանականությունը:

Սահմանման խնդիրներ

Ադրբեջանում «Ղարաբաղի ադրբեջանցի» եզրույթը սովորաբար օգտագործվում էր լուրջագրական Ղարաբաղի՝ Լեռնային Ղարաբաղի սարածի Լաչինի և Զեյրաջարի շրջանների (այս երկու շրջանները միասին ազդեցիկ են անվանում են «բարձրադիր» կամ «լեռնային Ղարաբաղ») և հարակից ցածրադիր սարածների («դաշտային Ղարաբաղ») հետ միասին, առավել ընդարձակ սահմաններում բնակվող բազմաթիվների մասին խոսելիս: Ի սարբերություն հայերի, ադրբեջանցիները լուրջագրական շրջանները և բարձրադիր հասկանում են Ղարաբաղը ընկալել են որպես մեկ աշխարհագրական, սոցիալական և մշակութային սարած, որտեղ բնակչության և ժողովրդագրական առանձնությունները միասին միջոցառված չեն: Այս դեպքում, լուրջագրական կարծիքով են, որ 1923 թվականին «արհեստական» (նախկինում գոյություն ունեցած) սահմաններով Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի ստեղծման նպատակով խորհրդային ժողովրդական «բաժանիր, որ տիրել» բաժանմանը լուրջագրական սահմաններում Ադրբեջանի ներսում հայազգի բնակչության մեծամասնությամբ մի մարզ ստեղծել են: Այստիպով, հայերն ընկալվում էին որպես մի հիմնական գործիք Ադրբեջանը մշակական վերահսկողության տակ դրախելու համար:

Ըստ Ադրբեջանի նորոյա դաշտնական մոտեցման՝ Ղարաբաղի ադրբեջանական համայնքը սահմանվում է որպես նախկին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի (ԼՂԻՄ) ազգերի բնակչություն, որը 1989 թ. մարտի 1-ին սկսվելով կազմում էր ԼՂԻՄ-ի բնակչության 21,5 տոկոսը (մոտ 40,000 մարդ): Ըստ նույն սահմանման՝ Ղարաբաղի ազգերները կազմում են գրավյալ սարածներից շուրջ 600 հազար ներքին տեղահանված անձանց (ՆՏԱ) մի փոքր մասը միայն:

Այնուամենայնիվ, դաշտնական այս սահմանումը զգալի երկմասնություն է դառնում, քանի որ Ադրբեջանն ինքն 1991 թվականի վերջին չեղյալ հայտարարեց Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի կարգավիճակը (ի դեպ, լուրջագրական «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության» ինքնահռչակման) և փոփոխություն մտցրեց այս սարածի վարչական բաժանման մեջ՝ նախկին ԼՂԻՄ-ի որոշ մասեր միացնելով հարակից Զեյրաջարի, Աղդամի և Թերթերի շրջաններին: Այստիպով, նվազեցնելով հարակից շրջաններում ադրբեջանցիների և այլազգիները կարգավորվում Ղարաբաղի ադրբեջանական համայնքի դաշտնական սահմանման շրջաններում: Փաստորեն, Ղարաբաղի ադրբեջանական համայնքը փոքրացավ և գործնականում հավասարվեց Շուշայի բնակչության թվաքանակին, քանի որ, որտեղ նախկին հակամարտությունն ադրբեջանցիները կազմում էր ԼՂԻՄ ազգերի բնակչության 70 տոկոսը: Իսկ

ամենակարևորը, այս սահմանումից դուրս է մնացել Լաչինի բնակչությունը (չուրջ 60 հազար մարդ)՝ չնայած բանակցությունների ողջ ընթացքում Լաչինի աղաքա կարգավիճակի հարցը ամֆակստիորեն կաղվել է Լեռնային Ղարաբաղի աղաքա կարգավիճակի հետ:

Քաղաքական մարզինալացում

Ներդրական մակարդակում Ղարաբաղի արդեջանական համայնի հիմնախնդիրներն անբաժանելի են առավել մեծաթիվ ՆՏԱ համայնի հիմնախնդիրներից, որի մի մասն են նրանք կազմում: Մեկ շնչի նկատմամբ ՆՏԱ-ների թվաքանակն Ադրբեջանում աճաբարիում ամենամեծ ցուցանիշներից մեկն է կազմում, մինչդեռ ներքին տեղահանվածների ազդեցությունն Ադրբեջանի քաղաքականության վրա նվազագույն է: Նման իրավիճակն աղայում է նրանց թերի իմնակազմակերպման, ինչդեռ նաև սոցիալ-սնտեսական դայանմների և ղեկության կողմից նրանց նկատմամբ կիրառվող քաղաքական սահմանափակումների: Օրինակ, 1995 թվականից ի վեր Ադրբեջանում անցկացված բոլոր ընտրություններում ՆՏԱ-ների գրանցման ու փութարկություններին մասնակցելու գործընթացների ոչ թափանցիկ լինելը հնարավորություն չի ընձեռել մոնիտորինգի ենթարկել նրանք հարցականի սակ դնելով այս համայնի մասնակցությանը ընտրությունների վավերականությունն ու ճգրտությունը: Բացի այդ, իշխանությունները ՆՏԱ համայնի անդամների մի զգալի մասին Երուրակում են դադարեցնում ժամանակավոր կացարաններում և փախստականների ճամբարներում՝ բնակչության մնացած մասից փաստացի մեկուսացված վիճակում: Ընդ որում, ընդդիմության, լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների համար այդ ճամբարների հասանելիությունը խստորեն սահմանափակված է:

Ավելին, ներքին տեղահանվածները չունեն տեղական իմնակառավարման մարմիններ: Մինչ օրս, ՆՏԱ ներկայացնող իշխանության միակ մարմինը նշանակվել է «արտափակված գործադիր իշխանություններն» են, որոնց գործունեությունը զուտ խորհրդանշական է և հիմնականում առնչվում է սոցիալական նպաստների բաժանման խնդիրներին: Ադրբեջանի իշխանությունները Ղարաբաղի արդեջանցիների բազմախոսորեն զրկել են նաև համայնի առաջնորդ ընտրելու իրավունքից, որն իրավասու կլինի բանակցություններում ներկայացնելու համայնը: Փոխարենը, 1992 թվականից ի վեր այդ դերը ստանձնել է հանրաղեկության մախազաի կողմից նշանակված Շուբայի «արտափակված գործադիր իշխանության» ղեկավար Նիզամի Բահմանովը:

Այս դայանմները, որոնք լրացվում են նաև բանակցություններում առաջընթացի դակասի առաջ բերած հիասթափությանը և լված լինելու աճող զգացումներով, դարարս հող են դառնում արմատականության զարգացման և խնդրի ռազմական ճանադարհով լուծման ուղղությամբ կոչերի ի հայտ գալու համար: Այս միտումները համալրվում են ազգայնական ճառերով և ներկայացնում հակա-

մարտությունը որդես հայերի կողմից ազերիների նկատմամբ իրականացվող «ցեղաստղանություն», որի նդասակն է սարածների զավթումը և «Մեծ Հայրի» ստեղծումը: Ինչ-որ իմաստով, Ադրբեջանի հասարակական գիտակցության մեջ նշանակում են այնդիսի միտումներ, ինչդիսի ավելի վաղ նկատվում էին հայ հասարակության շրջանում. դրանք բխում են «դարսվողի բարդությից», չիրագործված ազգային ձգտումներից և ազգի՝ որդես զոհի ընկալումից:

Ներքին տեղահանվածների Եսերը ներկայացնող սակավաթիվ հասարակական կազմակերպություններից ամենահայտնին Ղարաբաղի ազգասգրման կազմակերպությունն (ՂԱԿ) է, որը իմնադասում է կառավարության «դարսվողական» դիրորուումը, միջազգային կազմակերպությունների «երկակի չափանիշները» և հակամարտության ռազմական լուծման կոչ է անում: Այնուամենայնիվ, ՂԱԿ-ի «Զկա՝ Ադրբեջան առանց Ղարաբաղի» սարածված կարգախոսն արսահայտում է բազմաթիվ արդեջանցիների այն մսահոգությունը, որ Ղարաբաղի կորուստը կնշանակի երկրի կազմալուծում և ազերի ազգության ամբողջական վերացում: Զմայած Ղարաբաղի արդեջանական համայնը թույլ է և անկազմակերպ, սակայն այն սիրաղեսում է բավարար ներուժի՝ աղաքայում Ադրբեջանն աղակայունացնող հզոր ուժ դառնալու, եթե այսօր նրա Եսերն անուշադրության մասնվեն:

Մեկուսացում խաղաղ կարգավորման գործընթացից

1992 թվականին, համաձայն Միոսկի խմբի մանդատի, որում խոսք է զնում «Լեռնային Ղարաբաղի ընտրված և այլ ներկայացուցիչների» մասին, Ղարաբաղի արդեջանցիները (Ղարաբաղի հայերի հետ միասին) ճանաչվեցին հակամարտության «Եսահագրի կողմ»: Այնուամենայնիվ, գործնականում Ղարաբաղի արդեջանական համայնն ընդհանուր առմամբ դուրս է թողնվել բանակցություններից՝ առավելադես Ադրբեջանի և Հայաստանի, ինչդեռ նաև միջազգային կազմակերպությունների կողմից որդեգրված քաղաքականության աղայում: Անկախ նրանից՝ խոսքը զնում է ներդեսական, թե միջդեսական հակամարտության մասին, և հայկական, և արդեջանական մոտեցումներում անտեսվում է Ղարաբաղի արդեջանական առանձին համայնի գոյությունը և, հետևաբար, աջաթող է արվում Ղարաբաղի հայերի և ազերիների միջև հակամարտության միջհամայնային հասոթը:

Այն դարզ դասձառով, որ Ղարաբաղի ազերիները չէին կարող անմիջականորեն մասնակցել բանակցություններին, նրանց Եսերը հիմնականում անուշադրության են մասնվել բանակցությունների ողջ ընթացքում: Այսդես կոչված «հող խաղաղության դիմաց» մոտեցումը կամ դրա սարատեսակներից մեկը՝ «5+1+1» բանաձևը, որին հաձախ անդադառնում են բանակցությունների ընթացքում, մախատեսում է Լեռնային Ղարաբաղին հարակից արդեջանական հինգ գրավյալ սարածների վերադարձ և աղա Քելբաջարի ու

**Ղարաբաղից սեղահանված երկու երեխա խաղում են
Բավի լված նավթահաններից մեկում**

Աղբյուրը՝ Պանոս/Գեորգի Բրադներ

Լաչինի վերադարձ, ինչ-որ տայմաների ամկայության դեմոնստրացիան փաստը, որ հայկական կողմը Լեռնային Ղարաբաղից դուրս գրավյալ տարածքներն օգտագործում է որդես սակարկման առարկա Լեռնային Ղարաբաղի անկախության կամ Հայաստանի հետ միավորման հարցում զիջումներ կորզելու նպատակով, ուղղակիորեն վստահում է Ղարաբաղի ադրբեջանական համայնքի օտերը:

**Աղահով և արժանադատիվ
վերադարձ**

Ղարաբաղի ազերիների հիմնական մտահոգությունն աղահով և արժանադատիվ վերադարձն է իրենց հայրենիք: Ըստ մասնի՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների միջև ստորագրված խաղաղ կարգավորման ցանկացած փաստաթուղթ ղեֆ է ներառի դրույթներ Լեռնային Ղարաբաղում Ղարաբաղի ադրբեջանցիների աղազա կարգավիճակի և հետևաբար՝ Շուշայի ու Լաչինի աղազա կարգավիճակի օտուր: Շուշան Ղարաբաղի ազերիների իմնություն և գոյության անկյունաքան է, և խաղաղության հաստատման ցանկացած առաջարկի նկատմամբ մասնից վերաբերմունքն ուղղակիորեն կախված է այն բանից, թե այդ առաջարկն ինչոյիսի հնարավորություն կստեղծի աղահով և արժանադատիվ կերպով այնտեղ վերադառնալու համար: Շուշան նախկին ԼՂԻՄ-ի հիմն օջաններից միակն էր, որտեղ նախքան հակամարտությունը ազերիները ճնշող մեծամասնություն էին կազմում (91 տոկոս) և որն ազերիների համար ունի խորհրդանշական հսկայական նշանակություն, քանի որ Ղարաբաղի ղառնական կենտրոնն է և հանդիսանում է ադրբեջանցի բազմաթիվ ակնամարմն մշակութային գործիչների ծննդավայրը:

Մինչ թվում է, թե Ադրբեջանի ներկայիս կառավարությունն առավելադուրս մտահոգ է Լեռնային Ղարաբաղին հարող ադրբեջանական մարզերի վերադարձի խնդրով, Ղարաբաղի ադրբեջանցիները չեն ղառակերպացնում հարակից տարածքների վերադարձն առանց Շուշան վերադարձնելու: Բանակցությունների ողջ ընթացքում հայկական կողմը փորձել է Ղարաբաղի ազերիների՝ Շուշա վերադարձի հարցը կարելի Ադրբեջանի՝ Լեռնային Ղարաբաղից դուրս զսնվող այլ մարզեր հայերի վերադարձի խնդրի հետ: Այսուհանդերձ, Ղարաբաղի ազերիները կարծում են, որ մնան ձևակերպումը կեղծ է և ղառակերպ է հանդիսանում մեծելու վերադարձի իրենց իրավունքը, քանի որ Ադրբեջանի՝ Լեռնային Ղարաբաղից դուրս զսնվող այլ մարզերից հայ փախստականների վերաբնակեցման հարցը ղեֆ է դիտարկել Հայաստանից ազերի փախստականների համանման իրավունքի ճանաչմանը զուգահեռ:

Այսօր Ղարաբաղի ադրբեջանական համայնքի լքազույն մտահոգություններից մեկը գրավյալ տարածքների ակտիվ վերաբնակեցումն է հայկական իշխանությունների կողմից: Այսուհանդերձ, համաձայն Ղարաբաղի հայկական իշխանությունների կողմից ընդունված «ղառտոնական» ծրագրի, Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության թվաքանակը մինչև 2010 թվականը ղեֆ է կրկնադասվել: Վաղ 1990-ականների 150 հազար ցուցանիքի համեմատ՝ 2010-ին կազմելով օտուր 300 հազար: Այս աղորիմի վերաբնակեցումը և վիճակն անօրջելի դարձնելու ձգտումները կարող են զգալիորեն բարդացնել խաղաղ կարգավորման գործընթացը և հակամարտության լուծման ճանադարիին երկարաժամկետ հեռանկարի տեսանկյունից մեծ խոչընդոտի վերածվել:

Ոչ «նոր փոքրամասնություն»

Հայկական կողմը շարունակ վկայակոչում է Ղարաբաղի հայերի իմնությունն իրավունքը, որը ցանկանում է իրացնել Ադրբեջանից անջատման միջոցով: Ադրբեջանը միտ հակադարձում է՝ տարածքային ամբողջականության և միջազգային սահմանների անխախտելիության սկզբունքների վկայակոչմամբ: Այնուամենայնիվ, «իմնությունն ընդդեմ տարածքային ամբողջականության» ենթադրյալ բանավեճը զարմանալիորեն անուշադրության է մասնում այն փաստը, որ Ղարաբաղի ադրբեջանցիները նույնպես ունեն իմնությունն իրավունք: Ավելին, ոչ Ղարաբաղի հայերի, ոչ Ղարաբաղի ազերիների իմնությունն իրավունքը անհրաժեշտաբար չի ենթադրում անջատման իրավունք:

Ղարաբաղի ազերիները վճռական են չընդունելու որևէ լուծում, որի դեմոնստրացիան իրենք կհայտնվեն Ղարաբաղի հայերի նկատմամբ ստորադաս դիրքում: Ղարաբաղի հայերը բազմիցս հայտարարել են, որ չեն ցանկանում, որդես Ադրբեջանի մերտում իրենց վերաբերվեն որդես փոքրամասնության՝ այդպիսով փաստարկելով Ադրբեջան ղեռության և Ղարաբաղի հայկական իշխանությունների միջև ոչ հիտարիսիկ հարաբերությունների հաստատման անհրաժեշտությունը: Նմանադուրս, Ղարաբաղի ազերիները դեմ են այնուիսի լուծմանը, որը մասնից կվերածի «նոր փոքրամասնության» հայերի գերիշխանությունը վայելող Լեռնային Ղարաբաղում: Ղարաբաղի ադրբեջանցիներից տատերը ղառակերպ չեն վերադառնա Ղարաբաղում զսնվող իրենց սները, եթե ղիտի հայտնվեն իրենց նախկին ախոյանների տիրաղեռության տակ՝ առանց անվստահության զուգահեռ երաշխիքների և իմնականապարման այնուիսի մակարդակի աղահովման, որը համարժեք կլինի Ղարաբաղի հայերի ստացած երաշխիքներին:

Եզրակացություն

Ղեռախոսաբար, թե՛ հայ, թե՛ ադրբեջանական հասարակություններում և լրատվամիջոցներում գերիշխող բանավեճերը հիմնականում անտեսել են հակառակ կողմի խնդիրներն ու մտահոգությունները: Հակամարտության լուծումը ղառահանջում է արմատական փոփոխություններ հակամարտության և՛ հայկական, և՛ ադրբեջանական կողմերի մոտեցումներում և որդեսգրած դիրքոտումներում: Այն ղառահանջում է նոտվի դիտարկել «իմնությունն իրավունք», «իմնություն», «ազգային և եթնիկ սահմաններ» և «մեծամասնություն-փոքրամասնություն հարաբերություններ» ավանդական հսկայացությունները: Այս առումով դիտարկման համար չափազանց օգտակար կարող է լինել եվրոպական փորձը, մասնավորադուրս՝ Եվրամիության ինտեգրման մոդելի հնարավորությունները:

Անկասկած, լուծումը համակեցության և համագործակցության մեջ է, ինչոյիսի Հայաստանի և Ադրբեջանի, այնուիսի էլ Ղարաբաղի հայերի և Ղարաբաղի ազերիների միջև: Բանակցություններում նոր առաջընթաց գրանցելու համար ղառահանջվում է Լեռնային Ղարաբաղի հայ և ազերի ներկայացուցիչների ավելի ակտիվ մասնակցություն: Միջազգային հանդեսները ղեֆ է օժանդակի և խրախուսի փաղաքացիական նախաձեռնությունները, որոնք կներառեն ուղղակի օփումներ ոչ միայն Հայաստանի և Ադրբեջանի ներկայացուցիչների, այլև Ղարաբաղի հայերի և ազերիների միջև: Ղարաբաղի հիմնախնդրի գոյությունը մաս լքոտեն խոչընդոտում է Ադրբեջանում և Հայաստանում ժողովրդավարության զարգացմանը: Միևնույն ժամանակ, ցավոտ փոխզիջումներ ղառունակող ոտոտումները ղեֆ է կայացվեն ուժեղ, ժողովրդավար և լեգիտիմ իշխանությունների կողմից: